

encore trois années pendant lesquelles on le perd à nouveau de vue, jusqu'en 1581 où il prit enfin le poste de Leyde qu'il conserva jusqu'à sa mort.

La vie de Vulcanius est faite, on le voit, d'épisodes et d'engagements fortement contrastés. Les contributions publiées ici se répartissent en cinq parties ('Legacies and portraits', 'Routes of exile and convictions', 'Homes: looking back', 'Homes: professor in Leiden', 'Pioneering philology: Greeks and Getes'), précédées d'une chronologie de la vie et des œuvres de Vulcanius, d'un état des lieux et d'une introduction par H. Cazes. Le grand mérite de ce livre est de suggérer, selon le cas, des hypothèses plausibles, comme celle des convictions religieuses de cet humaniste: fut-il catholique, calviniste ou bien 'irréligieux', comme le prétendait Scaliger? A partir d'éléments nouveaux tirés du fonds Vulcanius ou de témoignages précis sur ses amitiés – que ce soit avec Théodore de Bèze (E. Ledegang-Keegstra), Janus Dousa, premier bibliothécaire de l'Université de Leyde (C. Heesakkers), ou avec le réseau protestant de soutien aux provinces révoltées, à partir des années 1574-1575 (H. Daussy) – se constitue plutôt l'image d'un chrétien enclin à la réserve, par tradition érasmienne autant que par inquiétude devant les dissensions religieuses de son temps. Mais d'autres aspects, moins problématiques, de la vie de Vulcanius sont bien mis en lumière – même si parfois, l'image qu'ils viennent compléter continue de surprendre: ainsi, l'infatigable 'chasseur' de manuscrits (H. van Dam), l'éditeur auquel on doit nombre de premières éditions de textes (Th.C. Conley; D. van Miert), le linguiste, auteur d'un traité sur l'écriture et la langue gothique, fasciné par la diversité des langues (T. van Hal). Pourtant, alors que tant d'intérêts communs et un professorat de dix ans dans la même université de Leyde, prédestinaient B. Vulcanius à être un ami proche de Juste Lipse, il n'en fut rien et l'enquête minutieusement menée par J. De Landtsheer à travers d'autres sources que les seules sept lettres échangées entre ces deux grands humanistes, ne fait apparaître, en définitive,

que des rapports 'superficiels et essentiellement officiels'.

Si le travail éditorial paraît, à quelques endroits, avoir été fait un peu à la hâte (coquilles, manques de relecture, occurrences pertinentes mais sans pagination dans l'index), il n'en reste pas moins que cette publication est une grande réussite, précieuse à la fois par ce qu'elle apprend sur son objet et sur le monde des humanistes en général, leurs voyages et leurs amitiés, leurs méthodes de travail et le caractère remarquablement 'transconfessionnel' de leurs collaborations (D. van Miert, 365), la constitution de leurs bibliothèques (P.J. Smith), mais précieuse aussi par les informations qu'elle fournit, au passage, sur les références bibliographiques de base propres à chacun des domaines de compétence convoqués pour l'occasion (notamment philologie, histoire comparative des vernaculaires, histoire du livre) ou la création d'outils de travail récents comme la mise en ligne d'une description de tous les catalogues de vente de livres aux Pays-Bas entre 1599 et 1800 (*Books Sales Catalogues of the Dutch Republic, 1599-1800*).

CATHERINE SECRETAN, CENTRE NATIONAL
DE LA RECHERCHE SCIENTIFIQUE

Egmond, Florike, *The World of Carolus Clusius: Natural History in the Making, 1550-1610*

(Perspectives in Economic and Social History 6; London: Pickering & Chatto, 2010, xiv + 292 blz., ISBN 978 1 84893 008 7).

Carolus Clusius (1529-1609) behoorde tot voor kort niet tot de groten van de vroegmoderne wetenschap. De man die na vele omzwervingen in 1593 de taak kreeg om de botanische tuin van de Leidse universiteit op orde te brengen en met zijn *Exoticorum libri decem* uit 1605 een monument voor zichzelf oprichtte, komt in de *Encyclopedia of the Scientific Revolution* (2000) van Wilbur Applebaum

zegge en schrijve één keer voor, in het lemma over zijn oudere collega Rembert Dodoens. Maar de natuurlijke historie is de laatste jaren sterk in de aandacht gekomen en dientengevolge rees ook de ster van Clusius. Florike Egmond heeft nu op basis van Clusius' uitgebreide correspondentie (1300 brieven van en aan hem, bewaard in de Universiteitsbibliotheek te Leiden) een breed opgezette studie geschreven over het ontstaan van de botanie als afzonderlijke discipline. Het resultaat mag er zijn: een boek vol subtiele analyses en opmerkelijke inzichten dat ons dwingt met andere ogen naar de zestiende-eeuwse botanie te kijken.

Het boek gaat over de wereld van Carolus Clusius, niet over Clusius zelf. Het is een analyse van het netwerk waar Clusius het middelpunt van was en van de wereld die via die correspondenten voor ons opengelegd wordt. Tientallen onderzoekers en liefhebbers voorzagen Clusius van informatie en naturalia: zaden, exotische vruchten, bollen, knollen, gedroogde planten, maar ook tips om planten de winter door te laten komen, of tekeningen en schilderijen van een bijzonder exemplaar. Daarmee hielpen ze Clusius, maar ze hoopten er ook iets voor terug te krijgen, misschien zelfs een eervolle vermelding in een van zijn boeken. Allerlei types komen langs: edellieden en hovelingen (en hun echtgenotes), apothekers, academisch gevormde artsen, tuinlieden, welgestelde kooplieden en reizigers, uit alle delen van Europa. Per regio worden ze door Egmond besproken: de Zuidelijke Nederlanden, Italië, Frankrijk, de Noordelijke Nederlanden en Engeland (Spanje en het Duitse Rijk blijven buiten beschouwing, helaas).

Botanie was in de zestiende eeuw niet een bezigheid van een paar geleerden die omvangrijke overzichtswerken schreven, maar een collectieve onderneming van vele hele en halve experts die hun kennis vooral doorgaven in de vorm van brieven en manuscripten. Te lang domineerden in ons beeld van de wetenschapsgeschiedenis de boeken die de geleerden schreven. Mensen met een praktische achtergrond hadden een even

legitiem aandeel in de constructie van nieuwe kennis over de natuur en ze gebruikten daarvoor in hun brieven behalve Latijn ook Spaans, Duits, Italiaans en nog zo wat talen. Egmond beoefent dan ook geen wetenschapsgeschiedenis in de klassieke zin van het woord, maar de cultuurgeschiedenis van de kennisconstructie. Volkomen nieuw is dat niet – Brian Ogilvie ging haar met zijn *The Science of Describing: Natural History in Renaissance Europe* uit 2008 voor –, maar Egmond legt andere accenten en wijst ons op nieuwe facetten. Nieuw is bijvoorbeeld de aandacht voor de rol van (vooral hoogadelijke) vrouwen, zoals de onafhankelijke Marie de Brimeu, die er mede voor zorgde dat Clusius naar Leiden kwam.

De botanie zoals bedreven door Clusius en zijn correspondenten maakt een moderne indruk. Zeker, de systematiek is gebrekkig en de aandacht voor de levensverrichtingen van planten zo goed als afwezig. Zestiende-eeuwse botanie is nog duidelijk 'science before science', 'the process of emerging expert knowledge in a phase before it had actually solidified into "science"' (3). De aanpak van Clusius en zijn tijdgenoten is echter wel volkomen zakelijk: ze waren uit op de identificatie van de afzonderlijke planten en sloegen geen acht op de eventuele medicinale werking van planten en op de symbolische of emblematische betekenis die anderen nog aan planten toeschreven. Clusius ging het om de planten zelf. Verder was er aandacht voor de habitat van de planten en de levensgemeenschappen waarin ze voorkomen. Ook het experiment werd niet geschuwd (wat gebeurt er als je een tulpenbol door midden snijdt en beide helften weer, tegen elkaar aangedrukt, uitplant?). Tenslotte werd – of het nu om exotische planten ging of om planten uit de eigen streek – altijd voorrang gegeven aan directe ooggetuigen, zelfs als dat 'indianen' waren of eenvoudige handwerkslieden.

Een prachtig boek dus, maar ik blijf wel met de vraag zitten of Egmond niet is doorgeschoten in haar wetenschapshistorisch revisionisme. Ik vond het toch hinderlijk dat er over het leven

van Clusius niets gezegd werd. Waar hij vandaan kwam, waar hij allemaal werkte en wat hij uiteindelijk gepresteerd heeft, we worden geacht het allemaal al te weten. De auteur heeft bewust geen biografie van Clusius willen schrijven om de gelijkwaardigheid van de correspondenten uit te laten komen. Die correspondenten bedreven volgens Egmond de natuurlijke historie op dezelfde wijze als hij deed en waren beslist meer dan waterdragers voor een groot geleerde, al was Marie de Brimeu wel zo eerlijk te erkennen dat haar motivatie 'de joli et non encores de science' was (61). Maar uiteindelijk was het wel Clusius met wie ze schreven, bij wie ze in het geveel probeerden te komen, en die de boeken schreef waarin ze vermeld hoopten te worden. Hoewel natuurlijke historie meer was dan het schrijven van boeken, en er uiterst bekwame botanici zijn geweest die nooit iets publiceerden en daarom ten onrechte in de vergetelheid raakten, is het doel van wetenschap uiteindelijk toch het bij elkaar brengen, het doorgeven en het verspreiden van kennis. Geen wetenschap zonder publicaties, wat in de zestiende eeuw betekende: boeken. Met het relativeren van het belang van boeken voor de wetenschapsgeschiedenis en het beklemtonen van de betekenis van correspondenten die niets publiceerden kan men ook te ver gaan.

KLAAS VAN BERKEL, RIJKSUNIVERSITEIT
GRONINGEN

Dickey, Stephanie S., Roodenburg, Herman (eds.), ***The Passions in the Arts of the Early Modern Netherlands. De hartstochten in de kunst in de vroegmoderne Nederlanden*** (Netherlands Yearbook for History of Art. Nederlands Kunsthistorisch jaarboek 60 (2010); Zwolle: Waanders, 2010, 318 pp., ISBN 978 90 400 7724 1).

This collection of articles originated from a conference, entitled *The Motions of the Mind:*

Representing the Passions in the Arts of the Early Modern Netherlands, held in 2006. The goal behind the conference and the edited volume, as the editors explain in the introduction, is 'to reflect the variety of new developments in the study of "affects" and "passions" in Netherlandish art'. Seeking to situate the portrayal of passions within the cultural milieu of the early modern Netherlands, the essays offer meticulous analyses of contemporary art treatises, philosophical writings, and rhetoric and drama. At the same time, approaches drawn from anthropology, phenomenology and neuroscience suggest new methods of inquiry. This collection is a valuable resource for scholars interested in this important aspect of Netherlandish art.

Narrative paintings based on textual sources, especially the works of Rubens and Rembrandt, make up the bulk of the case studies. Within that seemingly narrow range of pictorial sources, the articles manage to shed light on different facets related to the overarching topic of the passions. Some of the most informative work addresses the use of concepts and terminology in early modern texts. Relating ethos to the figural types in genre paintings and pathos to the strong but transient sentiments in histories, Jan Muylle elucidates how those two genres express emotions in different ways. Noël Schiller and Thijs Weststeijn provide clear and thorough discussions of the categories used by Karel van Mander, Franciscus Junius and Samuel van Hoogstraten to articulate the passions. Eric Jan Sluijter and Herman Roodenburg look at terms used in theatre and preaching, respectively, to explore how paintings intersect with these rhetorical forms.

Another major theme that emerges from the collection concerns the moral and intellectual basis of the art of painting. Several authors argue for a strong connection between the visual depiction of the emotions and the Neostoic admonition to confront the passions through reason. Suzanne Walker, Franziska Gottwald, and Ulrich Heinen, for example, argue that the expression of violent